

שינויים בבניין המקדש – "הכל בכתב מיד ה'"

(תגובה למאמרו של הרב משה גרינהוט בגיליון מח)

א. מדוע אסור לשנות?

ב. הגדרות הבסיס של הבניין

ג. מה אינו מעכב?

ד. מה מעכב?

ה. איך נעשים שינויים?

ו. למעשה

תשובת הרב משה גרינהוט

הרב משה גרינהוט שליט"א עסק במאמרו בגבולות של השינויים האפשריים בבניין בית המקדש. עיקר דבריו מסתמכים על המקרים שבהם השתמשו חז"ל בפסוק "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל", ללמדנו שאין לעשות שינוי בבניין הבית אלא אם כן נאמרה על כך נבואה מפורשת. עקב קושיות ממקרים שבהם נעשה שינוי בבניין, הוא מגיע למסקנה שכל שינוי שנועד לפאר את הבית מותר, ושינוי שנועד לטובת "המשתמשים" בבית אסור.¹ ברצוני להציע עיקרון אחר, שלדעתי פשוט יותר, ועולה גם מדברי חז"ל והרמב"ם. טענתי היא שיש מבנה בסיסי שהתקבל במסורת כמעכב, ובו אין לגעת. מעבר לכך ניתן להוסיף מרכיבים שבאופן מובהק לא נראים כחלק מהמבנים הקיימים, הן בגלל צורתם וחומרם והן מאחר ואינם מחוברים בבית.

א. מדוע אסור לשנות?

מטרתם של המשכן והמקדש היא להשרות שכינה, ולהיות מקום הדיבור של ה' עם הנביאים – מאוהל מועד מבין שני הכרובים (עי' רמב"ן שמות כה, ב). ההבנה היסודית היא שעל מנת להשרות שכינה, נדרש בניין בצורה מסוימת, עם כלים מסוימים וחצר המחולקת לעזרות בגדלים מוגדרים. חכמתו של בצלאל בונה המשכן, הייתה לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ, ובהתאם לכך לבנות את המשכן (ברכות נה ע"א; ועיין רמב"ן שמות לא, ב: "כי המשכן ירמוז באלו [=האותיות]"; הסבר מורחב לכך ראה בספרו של הרמח"ל, משכני עליון).

1. ראה שערי היכל (זבחים ח"א, עמ' רסד-רסט), עיון מורחב בסוגיה זו עם פירוט השיטות והפירושים השונים. במאמר תגובה זה ביקשנו להציע כיוון מעשי למקרים שבהם יהיה מותר לערוך שינויים.

ב. הגדרות הבסיס של הבניין

במקדש ישנם מבנים בסיסיים שבהם מתקיימת מצוות בניין המקדש. פירט אותם הרמב"ם בהל' בית הבחירה פרק א', בהגדרת מצווה זו:

ואלו הן הדברים שהן עיקר בבנין הבית: עושין בו קדש וקדש הקדשים, ויהיה לפני הקדש מקום אחד והוא הנקרא אולם, ושלשתן נקראין היכל. ועושין מחיצה אחרת סביב להיכל רחוקה ממנו כעין קלעי החצר שהיו במדבר, וכל המוקף במחיצה זו שהוא כעין חצר אהל מועד הוא הנקרא עזרה. והכל נקרא מקדש.

בהמשך מגדיר הרמב"ם כללים נוספים, כגון שאין לבנות את המקדש בעץ בולט משום האיסור "לא תטע לך אשרה... אצל מזבח ה'" (דברים טז, כא; על פי תמיד כח ע"ב), וכן מבאר מהם הכלים הנדרשים לבית, והיכן הם מונחים.

ג. מה אינו מעכב?

הרמב"ם כותב במפורש שניתן לבנות את הקירות באבנים או בלבנים, ואת ריצוף העזרה באבנים יקרות (שם). יש גם מצווה לצפות את הכתלים בזהב, שהרי כך עשה שלמה מדעתו (רמב"ם שם יא וכס"מ), כך גם קבעו חכמים לצפות את הכתלים בכסף שהתקבל במכירת עורות הקדשים (פסחים נז ע"א). הורדוס קבע בעצמו ובעצת חכמים את צבע הבית, כאשר השיקול הוא היופי מבלי התייחסות לשינוי במבנה (ב"ב ד ע"א). נראה מכאן שאין מגבלה על החומר (מלבד מזבח אבנים, וכלי זהב או נחושת), על הצבע, על הציפוי ועל הריצוף.

מבחינת הגובה יש מצווה להגביה ככל הניתן (רמב"ם שם יא), וכן משמע מדרשת הפסוק "לרומם את בית אלהינו" (עזרא ט, ט; שבת יא ע"א) הלומדת מהפאר שיש בהגבהת בית המקדש לפאר הנדרש בבניין בית הכנסת. אולם עיין בפירוש מעשה רקח לרמב"ם שם, שההיתר להגביה את הבית הוא על פי הפסוק 'גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון' (חגי ב, ט), ולפי אחת הדעות בגמרא כוונת הפסוק הוא שהבית האחרון יהיה גבוה יותר (ב"ב ג ע"א).²

ד. מה מעכב?

אלו דברים מעכבים בבניין הבית? הגמרא מסתמכת בעניין זה מספר פעמים על הפסוק "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל", שאומר דוד המלך לשלמה. משמעו שמבנה הבית ניתן לו

2. ולקושיית הרב גרינהוט, מובן שניתן לשנות את הקירות לעץ כל עוד אינו בולט או בעת הצורך גם לפרוכת כגון באמה טרקסין.

בנבואה.³ על פי האזכורים השונים בגמרא, ובהתאם גם להיגיון שכתבנו לעיל:

- נאסר לעשות שינוי במבנה ההיכל, המזבח או חומות העזרות.
- אין להוסיף גזוזטראות על חומת עזרת נשים (סוכה נא ע"ב), להוסיף פתחים בחומה (זבחים לג ע"א), או להוסיף קומות להיכל (ע"פ פסחים פו ע"א).

3. עיין באבן האזל (בית הבחירה א,י), שמבקש להוכיח שהלימוד מהפסוק "הכל בכתב" אינו לעיכובא, ולכן על ידי דרשת פסוק בסוכה נא ע"ב נדחת הדרשה הזו, אף שלכאורה אינו עוסק ישירות בבניין המקדש. אולם כפי שכתבנו לקמן הלימוד בסוכה רומז דייקא למבנה המקדש בירושלים, ולכן ניתן ללמוד משם על שינוי המבנה. בדומה לכך, ניתן לשנות בכל הוראה מפורשת של נביא. הרב א"ז מלצר (שם, באבן האזל) מביא ראיה מהגמ' (זבחים סב ע"א), מכך שמדת ארכו, רחבו וקומתו אינם מעכבים, למרות הפסוק "הכל בכתב". ומאידך, קרן, כבש, יסוד וריבוע שמעכבים נלמדים מפסוקים אחרים ולא מהוראת "הכל בכתב". אך נראה לי שאין מכאן ראיה, שהוראת הפסוק היא שאת מה שהתקבל בנבואה אין לשנות. אך הפסוק לא מכיל את ההוראות עצמן, והן נלמדות ממקומות אחרים, מה מעכב ומה לא מעכב.

4. בפסחים מובאים דברי רב ש"גגין ועליות לא נתקדשו", ומבארת הגמרא שאין הדברים אמורים בעליית ההיכל והדביר: "שאני היכל, דכתיב ויתן דוד לשלמה בנו את תבנית האולם ואת בתיו ואת גנזיו ועליותיו וחדריו הפנימים ובית הכפורת, וכתיב הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל". ואם כן, בעליית ההיכל והדביר יש קדושה. מובן שכוונת הגמרא שבלי המסורת משמואל הנביא לא היו בונים כלל את העליה על ההיכל והדביר, ואחר שנצטוו לבנות בוודאי יש בה גם קדושה. וקשה אם כך מנין ההיתר לבנות את עליות העזרות, ואם למדו זאת מפסוק, הרי שגם בהן יש קדושה. בנוסף, למדנו שאת הגזוזטראות בעזרת נשים היה אסור לבנות בלא פסוק, ולכאורה הן כלולות ב"עליות לא נתקדשו".

ואפשר לומר שמה שנאמר "הכל בכתב" משמואל לדוד, הוא על חלק מהבניין היסודי של המקדש, ויש בו קדושה. אולם יש גם שינויים שמותר לעשות על פי נבואה, אם כי אין בכך שינוי בקדושה. וזהו שאף אם הוסיפו עליה על פי נביא, כגון העליות בעזרת נשים, אי אפשר לקדש את העליות שאינן במפלס של העזרה, ולכן עליות לא נתקדשו. ועל פי זה בעליית עזרת נשים אכן לא תהיה קדושה, אך מותר לעשותה בגלל שנלמדה מהפסוקים בזכריה. וצריך עיון.

הרמב"ם פסק להלכה שעליות וגגות לא נתקדשו (ביב"ח ח ו, ז), אך לא גרע את עליות ההיכל והדביר, ומשמע לדעתו שגם הם לא נתקדשו, שלא כאוקימתא של הגמרא. וכך תמה על הרמב"ם ערוה"ש העתידי (הל' ביהמ"ק יב, ז-ח), וכתב: "ונלע"ד דלהרמב"ם הוה פשיטא ליה דגם הם לא נתקדשו, דבאמת אינו מובן כלל דאטו קרא דהכל בכתב מיד ד' קאי רק אהיכל, ופשיטא דאכל העזרה קאי דמאי שנא. ומאד תמיהני על פירש"י ותוס', דאמת דבגמ' שם הביא קרא דיתן דוד לשלמה את תבנית האולם ואת בתיו וגו' דמשמע רק מן האולם וההיכל, אבל באמת אח"כ כתיב: לחצרות בית ד' ולכל הלשכות סביב, בסוף דהי"א, ועל כולם כתיב אח"כ הכל בכתב וגו'... ועוד יש ראיה להרמב"ם משבועות שם דתניא: טמא שנכנס דרך גגין להיכל פטור, והרי גגי ההיכל עצמן נתקדשו וחייב על הגג כמו על ההיכל... וזה שמתרץ רב יוסף שאני היכל, אינו לענין קדושת העליות אלא כלפי מה שאמר שזוהרו לעלות להעלייה של ק"ק, לזה אומר שאני היכל כלומר דקדושת ההיכל גרמה שזוהרו

- המבנה הבסיסי של המזבח מעכב: קרן, כבש, יסוד וריבוע. הגודל המקסימלי של המזבח מעכב, אך ניתן להקטינו ולהנמיכו (זבחים סא ע"ב; בכורות יז ע"ב).
- מבחינת הריצוף כאמור אין איסור לשנותו, שאין זה מבנה הבית, אך אין להוסיף על רצפת המזבח (עירובין קד ע"א; חולין פג ע"ב).
- העובי של הכתלים מעכב על פי הגמרא (יומא נא ע"ב), וכן מסביר שם רש"י ד"ה אמה לענין אמה טרקסין "ולהוסיף על עוביה אי אפשר, דכתיב הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל". על פי הרא"ש הבעיה בכך היא שמשנה את גודל מרחבי הקדושה בבית (תוס' רא"ש, שטמ"ק ב"ב ג ע"ב).

ניתן לראות בגדלים המעכבים שני סוגים:

- א. המבנים צריכים להיות בפרופורציות מסוימות, הן המזבח (ריבוע) והן ההיכל (אורך, רוחב, גובה)⁵, ובעלי צורה מסוימת הנדרשת לעבודה (קרן ויסוד במזבח, וכן מבנה שאר הכלים)⁶.
- ב. גבולות הקדושה צריכים להישמר – במזבח (המקום שעליו ניתן להקריב), בעזרות (היכן ניתן לעמוד בעזרת נשים), בהיכל ובדביר (איזה חלל שייך לכל אזור).

ה. איך נעשים שינויים?

כאשר יש נבואה מפורשת המלמדת זאת, ניתן לעשות שינוי.⁷ כך למדו בני הגולה שניתן

-
- לעלות תדיר אף לעליותיו, וזהו: הכל בכתב מיד ד' עלי השכיל, כלומר שכן נצטווה מהקב"ה ע"י נביא, אבל לעולם בענין הדין השייך לקדושתם לא נתקדשו הגגין והעליות של שום מקום".
5. כך ביאר הרא"ם (שמות כה, ט), הן לגבי מידות ההיכל והן במזבח, שהציווי "וכן תעשו" אין כוונתו שהגודל יהיה זהה (ועל כך הקשה שם הרמב"ן), אלא שיחסי האורכים יהיה שווה. וכן כתב באבן האזל (בית הבחירה א, ו). ראה רמב"ם (בהקדמה לפירוש המשנה): "ואחר תמיד מדות, ואין ענינה אלא ספור מדת המקדש וצורתו והיאך בנינו, והתועלת בכך שכשיבנה לשמור בו אותה צורה ואותו היחס, כי אותו היחס מאת ה' כמו שאמר הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל" (כך דייק בשערי היכל, זבחים ח"א עמ' רסז הע' 20).
 6. יש לציין לברזים שהוסיף בן קטין לכיור (משנה יומא ג, י) ונראה שמאחר ולא שינה את מבנה הכיור, אלא רק הוסיף לו ברזים חיצוניים, אין זה נחשב שינוי בצורת הבית. ויתכן אף מעבר לכך, שאין צורה מסוימת הנדרשת לכיור, שלא כמזבח שנמסרו בו מידות ברורות. כך כתב במקדש דוד (ב, א), והוכיח מהגמ' (ע"ז מג ע"א) שיש איסור לעשות תבנית שולחן ומנורה, ולא נאסר לעשות תבנית כיור, ומשמע שאין לו תבנית מסוימת. ואכן הרמב"ם בהל' בית הבחירה לא הגדיר את צורת הכיור. ועוד ראיתי שכתבו על פי הספורנו (שמות ל, יח), שהכיור לא נזכר בפרשת תרומה עם שאר הכלים, מאחר ואינו כלי להשראת שכינה, והכלי עצמו אינו מעכב אלא רק הנטילה.
 7. עיין על כך שו"ת חת"ס (סי' רלו) שזו דרשת חז"ל "וכן תעשו – לדורות". שיבואו נביאים וישנו מהתבנית שצוותה התורה בבניין המשכן.

להגדיל את תחום המזבח, שעליו ניתן להקריב קרבנות, מהפסוק "זה הוא בית ה' האלקים וזה מזבח לעולה לישראל" (דהי"א כב, א; זבחים סא ע"ב).⁸ וכך למדו שניתן להוסיף גזוזטראות בעזרת נשים לשם הפרדה בין גברים לנשים, שהרי באחרית הימים יערך בירושלים מספד גדול ותהיה בו הפרדה בין גברים לנשים (סוכה נא ע"ב).⁹ בכך נוסף מרחב לעזרת הנשים.¹⁰ באופן זה ניתן גם להוסיף על העזרות של המקדש (משנה שבועות ב, ב): "שאינ מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא ואורים ותומים ובסנהדרין של שבעים ואחד...".¹¹ שינוי במספרי הכלים במקדש שלמה, אפשר שהיו כלולות בתכניות המקדש לדוד, שהעביר לבנו.

1. למעשה

אלו תוספות ניתן לעשות בבניין מעבר לחיפוי, צבע וקישוטים הצמודים לקיר? נראה שכל דבר הנמצא בתוך הקירות, כל עוד אינו משנה את העובי והמבנה לא נאסר. מכך שניתן לשנות את החומר שממנו עשוי הקיר, ניתן ללמוד שהעיקר הוא שיהיה הקיר בגודל ובעובי מסוים כדי שייצור את הרשויות המדויקות. על פי זה, זה לא משנה מה יש בתוך הקיר, אם עובר בו חוט חשמל, צינור מים, או צינור אוויר.

כמו כן, תוספות שהם מעבר לבית עצמו ולא נחשבים חלק מהבית, יהיו מותרים. זו הסיבה שתלו את הנברשת של הילני המלכה (משנה יומא ג, י), וכן את גפן הזהב שעליה הוסיפו נדבנים עלה או אשכול של זהב - בכניסה להיכל. לכן גם לא הייתה בעיה בהוספת

-
8. על כך מסתמכת נבואת יחזקאל העוסקת בבניין הבית, השונה מבית המקדש של שלמה. וכן תוספת עזרת נשים על פי הנבואה (דהי"ב כ, ה; פסחים צב ע"א).
 9. כלומר הלימוד הוא בגילוי מילתא, שכך תהיה הפרדה בבית המקדש לעתיד לבוא. ההנחה של חכמים היתה שהמספד יתקיים בירושלים. ומאחר ונולד כעת צורך בהפרדה בגלל ריבוי הנאספים למקדש, ניתן לממש את ההפרדה שתיעשה לעתיד לבוא (ועיין בשערי היכל, זבחים ח"א, עמ' רסו-רסז שמביא פירושים שונים כיצד הועיל הלימוד מנבואת זכריה לעשיית גזוזטראות).
 10. הבנה זו נראית יותר מאשר לימוד על עשיית גזוזטראות מעצם החובה להפריד בין גברים לנשים. וכן למדנו מתוס' זבחים לג ע"א ד"ה וליעבד, שאין לעשות שינוי במבנה המקדש בשביל לקיים מצווה שאינה קשורה ישירות למקדש. כך לגבי כיסוי הדם שאי אפשר לקיימה במקדש מאחר והרצפה מאבן, ואין להוסיף אדמה על קרקע המזבח ולבטלה שם. מאידך, לשם סמיכה על ראש הקרבן שהיא מצווה הקשורה במקדש, היה אפשר לעשות שינוי במבנה המקדש ולהוסיף פשפש, אילו חובה זו היתה מהתורה.
 11. אם כי בפשטות הוא נחשב לעליה, שלא נתקדשה, פסחים פו ע"א.
 12. ונראה שלכך כוונת תוס' זבחים לג ע"א ד"ה וליעבד. וכן יש לבאר את דברי הרמב"ם בהל' ביהב"ח ו, י שאמנם כתב "בית דין שרצו להוסיף על ירושלים או להוסיף על העזרה מוסיפין". אך בהלכה שלאחר מכן הזכיר את דין המשנה שיש לעשות זאת רק נביא ואורים ותומים. והחידוש הוא שאין לעשות זאת אלא אחר החלטה של בית הדין.

המוכני לכיור של בן קטין (משנה יומא שם). היה ברור שאלה אינם חלק מהבניין אלא הם קישוט ותוספת, ואינם מעכבים.

על פי הבנה זו, יהיה מותר להוסיף מיזוג אוויר שעובר דרך קירות הבית, עם פתח לחלל האוויר. כמו כן יהיה ניתן להוסיף בעת הצורך שעון, תאורה, ולוח דיגיטלי שיורה את שעות היום, את סדר העבודה ואת התור להקרבת הקורבנות בכל יום. ניתן יהיה גם להתקין מכשירים ייעודיים לצליית בשר קדשי הקדשים, או להעמיד מחשב לניהול סדרי העבודה.

תשובת הרב משה גרינהוט

ישר כחו של הרב בנימין שליט"א שטרח במאמרי. לרומם את בית אלקינו.

הטענה העיקרית של הרב בנימין, היא שכל שינוי שמצינו, ככל הנראה עוסק בדבר שאין בעיה לשנותו. מכוח זה מגיע הרב בנימין למסקנה שהאיסור הוא רק לשנות את המידות, ולהוסיף חלונות, ואילו שינויים אחרים בחומר ובמקום אינם אסורים.

לענ"ד אין דברים אלו מספיקים לגבי הטענות שנטענו במאמר המקורי. שכן: כפי שנתבאר שם אין בתוספת מלח או עפר לקרקע המזבח משום שינוי במידות המזבח המסורות, שכן שיפוע המזבח אינו מוגדר בזווית מדויקת.¹² והרחבת גודל המזבח כך שניתן להוסיף עליו עפר מותרת. בגמרא גם מבואר היתר עשיית אכסדראות, ולא ברור ההבדל בין אכסדרה לגזוזטרה. בנוסף, מצינו מקרים שבהם הותרו שינויים גם במידות, בעשיית קלעים להיכל, וכן בהגבהת המקדש. הרב בנימין כותב שמותר להגביה את המקדש, זאת למרות שאין על כך דרשה מוגדרת (הדרשה 'לרומם' עוסקת ביחס שבין בית הכנסת למבנים אחרים). מדוע לקבוע כלל זה דווקא לגבי הגובה?

בדברי הישום מעלה הרב בנימין שתי טענות: אחת מוסכמת עלי, והשנייה צריכה בירור. המוסכמת היא שישנם דברים שאינם חלק מצורת הבית, וממילא מותרים. והשנייה שכל שינוי שנעשה בתוך הקירות מותר. זו סברה אפשרית והגיונית, שעשויה להיות נכונה גם בלי ההנחה המוקדמת של הרב בנימין בקשר לשינויים המותרים, שכן אפשר בהחלט להבין שינוי פנימי בקיר שאינו משנה את אופי המקום, בשונה משינוי מפרוכת לקיר, אינו נחשב שינוי כלל, בחינת שינוי ב'בית הסתרים'. אמנם אני לא העליתי על דעתי סברה זו, מלכתחילה, וישר כחו של הרב בנימין עליה.¹³

12. [תשובת הרב בנימין קוסובסקי: אכן זה קשה, ויתכן שזו הסיבה שהפסוק לגבי המלח על הכבש מופיע בעירובין קד ע"א בסוגריים עגולות.]

13. אדגיש, שלא ברור לי שהדבר נכון, ועדיין העניין צריך ראייה.